

ТЕАТР У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ: ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ

Іван Наливайко

*Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького***Анотація:**

У статті висвітлюються ключові моменти розвитку театрального мистецтва загалом і застосування засобів театрального мистецтва у школі I ступеня зокрема. Звертається увага на стан театрального мистецтва від часів Київської Русі до початку XX століття. Зокрема розглядаються театральні звичаї Давньої Русі, діяльність просвітницьких товариств і братств, а також окремих педагогів – М. Ставровецького, Я. Коменського, А. Макаренка, В. Сухомлинського, К. Ушинського, С. Шацького та ін.

Аннотация:

Наливайко Иван. Театр в начальной школе: история развития.

В статье освещаются ключевые моменты развития театрального искусства в целом и использование средств театрального искусства в школе I степени в частности. Обращается внимание на состояние театрального искусства во времена Киевской Руси и до начала XX века. А именно, рассматриваются театральные обычаи и традиции Древней Руси, деятельность просветительских сообществ и братств, а также отдельных педагогов – Н. Ставровецкого, Я. Коменского, А. Макаренко, В. Сухомлинского, К. Ушинского, С. Шацкого и др.

Resume:

Nalyvaiko Ivan. The theatre at elementary school: the history of development.

This article deals with the key moments in the development of theatrical art in general and the use of theatre arts in elementary school. In this paper, the author turns attention to the state of theatre arts from Kievan Rus's time till the early twentieth century. In particular, theatrical traditions of ancient Rus, educational activities of communities and fraternities, as well as single teachers – M. Stavrovetskyi, I. Komenskyi, A. Makarenko, V. Sukhomlynskyi, K. Ushynskyi, S. Shatskyi etc.

Ключові слова:

театр; український театр; молодші учні; розвиток; естетичне виховання; естетичні почуття.

Ключевые слова:

театр; украинский театр; младшие школьники; развитие; эстетическое воспитание; эстетические чувства.

Key words:

theatre, Ukrainian theatre, pupils of elementary school, development, aesthetic education, aesthetic feelings.

Постановка проблеми. Розвиток окремих напрямів початкової освіти в Україні завжди був актуальним для вітчизняної педагогічної науки, адже для впровадження у практику будь-яких новітніх технологій необхідно вивчати, аналізувати й адаптувати наявний досвід педагогів, методистів, учителів-практиків. Актуальним є і питання історії розвитку театрального мистецтва.

Одним із видів мистецтва, яке має найбільш безпосередній вплив на молодь, є театральне мистецтво. Засоби масової інформації – телебачення, радіо, кіно, аудіо-, відеостудії фактично досягли того, що мистецтво стало частиною повсякденного побуту мільйонів людей.

Особливе місце у процесі навчання та виховання молодого покоління засобами мистецтва належить театру, що володіє унікальними можливостями впливу на розвиток особистості. Поєднуючи «...школу з мистецтвом, мудрість із розвагою, урок із видовищем», драматичну дію, художнє слово, пантоміму, живопис, музику, театральне мистецтво здатне надати велику допомогу у вихованні культурної людини, створюючи найкращі умови для формування інтелектуальних, естетичних та етичних якостей особистості [2, с. 303].

Вивчаючи життя і побут східнослов'янських племен Київської Русі, які утворили найбільшу в Європі ранньофеодальну державу, слід звернути увагу на ті їх особливості, що стали джерелом усної народнопоетичної творчості. Різноманітними були її форми – пісні, хороводи,

танці та різні ігри, що формувалися у трудових процесах.

Вивчаючи елементи театру в усній народнопоетичній творчості, дослідники історії театру часто не розмежовують обряди та народної гри. А проте, обряд і гра не одне й те саме, хоч елементи гри наявні, наприклад, у так званій купальській або у весільній обрядовості.

Первісна людина обожнювала стихійні, незрозумілі їй явища природи, уявляла їх в живих образах, яким поклонялася. Сподіваючись полегшити свою працю, людина зверталася до сонця, неба, води, благала допомоги й милості; щоб «задобрити» природу, влаштовувала обрядові ігри, хороводи. Отже, народні обряди, звичаї, ігри народжувалися в побуті первісної людини й розвивалися в тісному зв'язку з трудовими процесами. Надалі не тільки трудові процеси, а й ширше коло життєвих явищ стає змістом народних ігор, у яких картини життя опоетизовуються й набувають помітних форм театрального видовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню використання засобів театрального мистецтва у роботі початкової школи присвячені праці М. Ставровецького, Я. Коменського, А. Макаренка, В. Сухомлинського, К. Ушинського, С. Шацького та ін.

Формулювання цілей статті. Метою статті є виявлення особливостей використання засобів театрального мистецтва у початковій школі в часи Київської Русі й до початку XX століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні перші записи народних ігор

припадають на кінець XVIII–початок XIX ст. До того часу вони протягом багатьох століть передавалися з покоління до покоління засобами усної народної творчості. Народні ігри, хороводи, веснянки, гаївки, весільні та похоронні обряди, звичаї сягають сивої давнини.

Особливе місце в народних іграх посідало перерядження. Воно відоме ще з дохристиянських часів, з обрядових ігор і веснянок. Виконавець ролі Діда наряджався у вивернутий кожух, на спину намощував горб, чіпляв довгі сиві вуса й бороду з клоччя. Хлопець, який виконував роль дівчини, одягав жіночий костюм. Смерть була у довгій білій сорочці, з косою в руках. Інші учасники також відповідно переодягалися у ведмедя, козу, кобилу тощо.

У комедійних іграх «Піп і смерть», «Млин», «Млин, Дід і Баба», «Коза» широко використовувалися перерядження, примітивне оформлення, грим. Це, по суті, були маленькі п'єси, у яких відтворювалися побут, обряди, звичаї, елементи народної гри. Сам процес театрального дійства був побудований так, що глядач, власне, був водночас і учасником, і творцем видовища.

Особливу велику роль у розвитку народних видовищ відіграли скоморохи, які були широко відомі як мандрівні актори, співаки, музиканти, танцюристи, акробати та дресирувальники тварин і звірів.

Наприкінці XVI–на початку XVII ст. у Львові, Вінниці, Луцьку, Немирові, Кам'янці-Подільському, Києві та інших містах виникають братства, організовані міщанами, ремісниками та козацтвом. Вони відкривають свої школи, друкарні.

Навколо братств згуртовуються прогресивні діячі культури, які виступають із полемічними творами, спрямованими проти католицизму й уніатства. У цей період з'являються псалми і канти, твори світської музики, поширенню яких сприяють цехові товариства музикантів, що з'являються в Києві, Львові, Чернігові та інших містах України.

У середовищі студентів і викладачів братських шкіл і Києво-Могилянської колегії, яка виникла в 1632 р. унаслідок об'єднання Київської братської і Київської лаврської шкіл, зароджуються нові поетичні та драматичні жанри (С. Плетенецький, О. Митура, К. Сакович, А. Римша та ін.).

З особливою силою та виразністю особливості тогочасного життя відображаються у коротких драматичних сценках комедійно-сатиричного змісту, що відомі в літературі під назвою «інтермедії». Найстарішими з тих, що дійшли до нашого часу, є два твори, які виставлялися в 1619 р. на ярмарку в Кам'янці-

Струмиловій разом із польською п'ятиактною п'єсою Якуба Гаватовича про смерть Іоанна Хрестителя.

Наприкінці XVI ст. в Україні виник новий вид театралізації – вертеп. Саме тут особливо виразно виступають риси реалізму й народності в численних комедійних діалогах і сценках світської частини вертепної драми, де є елементи побутової комедії. Окремі сцени з вертепу та його персонаж – хоробрий Запорожець знайшли своє відображення в численних народних картинах «Козак-бандурист» або «Козак Мамай». Це свідчить про велику популярність вертепного театру. Не менш важливу роль в естетичному вихованні суспільства відіграло в першій половині XVIII ст. і мистецтво народних музик – лірників і кобзарів.

У другій половині XVII ст. в Україні починає розвиватися шкільна драма. Ця форма мистецтва запозичується в польських єзуїтів, які мали досконало розроблену основу поетики драми, що базувалася на досвіді західноєвропейського релігійного театру. Проте українська шкільна драма, що починає культивуватися в стінах Києво-Могилянської колегії, розвивається на протигагу католицизму, незважаючи на схоластичність драм, написаних на релігійні та біблійні сюжети. Особливого розвитку шкільна драма досягає в першій половині XVIII ст., коли на сцені Київської академії, Чернігівського, Харківського і Переяславського колегіумів з'являються нові твори історико-патріотичної тематики, ідуть п'єси Л. Горки, М. Довгалевського, Г. Кониського, Ф. Прокоповича, М. Козачинського та ін.

У середині XVIII ст. на ґрунті синтезу традицій мистецтва народних лицедіїв, народної драми та шкільного театру виникає новий вид театрального дійства – балаган, у якому найбільш виразно простежуються зародки професіоналізації театрального мистецтва.

Феофан Прокопович вперше у практиці київської шкільної драматургії і театру не розмежовує в своєму творі серйозних і комедійних сцен. Комедійний елемент не винесений в окремі інтермедії, а органічно вплетений в дію п'єси. Дійові особи не виступають у вигляді алегоричних постатей, мертвих схем (до речі, у п'єсі взагалі дуже мало алегоричних постатей, а персонажі з античної міфології зовсім відсутні) – це живі люди з виразними характерами. Особливий інтерес викликають образи поганських жерців, які змальовано в гострому, сатирично-комедійному плані. У самих іменах – Жеривол, Курояд, Піяр – підкреслюються їхні характерні риси. Прокопович також уперше ввів у дію психологічний момент, відобразивши душевну

боротьбу Володимира перед прийняттям християнства.

Київський шкільний театр мав помітний вплив на розвиток російського театру. Вихованці Київської академії поширювали в Росії зразки шкільної драматургії, а також теоретичні знання й досвід сценічної практики. На зразок київських, шкільні драматичні дійства з'явилися спочатку в Москві, а пізніше у Ростові, Казані, Смоленську, Тобольську та інших містах.

Найбільший розквіт української шкільної драми й театру припадає на кінець XVII–початок XVIII ст.

На початку XIX ст. будуються стаціонарні, добре обладнані балаганні приміщення, у яких уже виступають постійні трупи. Відомі прізвища перших антрепренерів. Так, І. Устинов, посилаючись на архівні документи початку XIX ст., твердить, що у Харкові наприкінці XVIII ст. штабс-капітан Черкасов мав власний балаган для театру й народних розваг, а іноземець Герман на тому ж майдані збудував балаган для комедій [5, с. 219].

Сучасна педагогічна наука має значний досвід у висвітленні питань виховання школярів засобами театру, узагальнюючи та теоретично осмислюючи їх у сфері естетичного виховання молодого покоління. Багато видатних педагогів використовували в роботі з учнями різноманітні форми театральної діяльності. Серед них – М. Бахтін, М. Бунаков, М. Ставровецький, Я. Коменський, А. Макаренко, С. Полоцький, Ш. Роллен, В. Сухомлинський, Л. Толстой, К. Ушинський, С. Шацький, В. Шацька та ін.

Але річ у тім, що виховні можливості дитячого театру можна розкрити, лише виходячи з його специфіки. Відома істина про те, що мистецтво виховує, не така вже й проста та однозначна. Виявивши своєрідність цього виду мистецтва, можна уявити, як відбувається тонкий і складний процес ідейно-морального та естетичного впливу на формування поглядів, відчуттів, естетичних критеріїв учнів.

Театр як вид мистецтва ставить особливі вимоги до сприйняття. На відміну від інших видів мистецтв, де людина ознайомлюється з готовими результатами творчості, у театрі вона присутня під час самого творчого акту. Мистецтво театру твориться кожен раз наново на очах у глядачів. Сила театру в тому, що він запрошує глядача стати третім творцем. «Після поета, артиста та інших учасників спектаклю, – писав К. Станіславський, – глядач, мовби залучаючись до творчості, стає одним із колективних творців спектаклю. У цій ролі глядач мимоволі проникає в атмосферу поезії та творчості, яка виховує смак, породжує естетичне відчуття й відроджує до життя художника, що дрімає в душі кожної людини» [5].

Дітям близька конкретність і наочність сценічних образів, людських відносин і вчинків. Сильний емоційний вплив спектаклю породжує стан духовної піднесеності. Театр виводить дітей за межі буденних вражень, дає можливість пережити найвищі почуття, стати мовби безпосереднім учасником боротьби за Добро, Красу, Справедливість. На спектаклі дитина вперше аплодує героєві, підказує в хвилини небезпеки: вона активно діє, виступаючи на боці справедливості. У глядацькому залі дитина проймається почуттям колективізму: вона переживає разом з усіма, радіє разом з усіма.

Досвід передової практики свідчить, що саме в молодшому шкільному віці, використовуючи природний потяг дитини до театру, є можливість пробудити інтерес до специфічного мистецтва. Нехай спочатку деяких дітей приваблює лише яскраве, святкове видовище. Згодом у багатьох з'явиться усвідомлений інтерес до театрального мистецтва, і театр буде вносити в їх життя радісні та хвилюючі моменти.

Ось така атмосфера глядацького залу на дитячому спектаклі. Зрозуміло, що сприйняття спектаклю глибоко індивідуальне. Своєрідність визначається не тільки психологічним складом, темпераментом, загальним рівнем розвитку дитини, а й тим досвідом, який передував його зустрічі з мистецтвом театру, з досвідом життєвим і художнім. Достатньо придивитися до виразу обличчя під час дії, щоб помітити різний ступінь уваги та глибину емоційної захопленості. Багаторічні спостереження свідчать, що в характері реакції, у формах її вираження багато спільного, що притаманне віковій групі глядачів, яка становить її специфіку.

У сприйнятті театрального видовища бере участь особистість дитини: думка, почуття прекрасного, уява. Театр пробуджує дрімаючі сили, несвідоме вводить у сферу свідомості, виявляючи дитячу індивідуальність [3, с. 7].

У зверненні видатного драматурга, режисера К. Станіславського у листі до Першого дитячого фестивалю мистецтв, який відбувся в 1936 році, зазначалося: «Згадуючи своє дитинство, ми знову відчуваємо ту велику радість, враження першої дитячої уяви від театрального чарів, якими володіє наше мистецтво. У цей момент у дітей розкриваються потаємні джерела їхньої творчої сили (інстинкту або дару). Якими ми повинні бути щасливими і як повинні пишатися та дорожити цією новою прекрасною місією, дарованою нашому мистецтву, і як їй служити!».

Ще в 30-ті роки минулого століття у статті «Школа і театр» учителька початкової школи висловила свій погляд на сприйняття школярами побаченого в театрі. «У кіно діти йдуть у буденному настрої та одязі, – писала вона. – У

театрі в них і постава інша, і поведінка більш серйозна, організована та самостійна; вони мовби виростають у цей момент» [4, с. 242].

У своїх публічних виступах К. Станіславський звертав увагу на те, що театр може впливати на глядачів, облагороджуючи їх, але може і псувати смак. Тому він закликав пам'ятати про дітей, які «гостро й на все життя запам'ятовують перші сценічні враження» [2, с. 397].

Продумане та послідовне накопичення художніх уявлень – основа естетичного виховання засобами мистецтва, а значить, і засобами театру. Оскільки в початкових класах колективні перегляди є явищем поширеним за сутністю основної форми прилучення до театру, то відбір спектаклів здійснює вчитель. На допомогу йому приходять сам дитячий театр, репертуар якого будується відповідно до одного з найголовніших педагогічних принципів – вікових особливостей юних глядачів. Початковий етап прилучення до театру пов'язаний в основному зі спектаклями-казками. Береться до уваги інтерес вікового цензу школярів до цього жанру, значення казки в моральному та естетичному вихованні дітей.

Казка в театрі, за словами А. Брянцева, є своєрідною дитячою класикою. Значне місце в репертуарі молодших школярів посідає і народна, і класична народна казка. Великий педагог – народ – протягом століть виробив ідеальні методи виховання, урахувавши малий досвід дитини, характер її світосприймання, психологічні особливості віку. К. Ушинський писав: «Я не думаю, що хто-небудь був здатний змагатися в цьому з педагогічним генієм народу» [5, с. 570].

Основна ідея народних казок, їх зміст полягають в активній боротьбі проти зла, упевненості в перемозі, прославленні праці, захисту простої людини. Народна казка насичена загальним змістом, пронизана вірою в силу людини, у силу добра, яке творить людина, у її великому призначенні на землі. У казці втілена споконвічна мрія про торжество Правди. Щасливі казкові епілоги дають дитині реальне відчуття перемоги високих ідейних і моральних цінностей, слугують тим наочним вираженням розумності та справедливості буття, у якому дитина черпає необхідну для початку життєвого шляху впевненість.

Творець казкової фантастики опоетизовує своєю видумкою явища життя, свідомо перебільшуючи добро, щоб воно стало ще прекраснішим. Тому в народній казці дитина зустрічається з ідеальними образами, що уособлюють кращі риси людської особистості. Гіперболізуючи бридке, потворне, казкар

викликає в читача огидливість до зла, бажання знищити його.

Театр, як і мистецтво загалом, надзвичайно чутливий до віянь часу. Перед керівниками шкільних лялькових і драматичних театрів постає складне завдання – поєднати сучасне з минулим і вічним. Прагнучи наблизити казку до інтересів і уявлень сучасних школярів, керівники шкільних театрів йдуть шляхом його ідейного переосмислення, наприклад, утілення національної ідеї будь-якого народу, посилення соціальної спрямованості, наповнення новим змістом традиційних казкових характерів.

Отже, специфіка театрального мистецтва змушує з великою відповідальністю підходити до створення репертуару шкільного театру, а також відбору спектаклів для перегляду, беручи до уваги вікову відповідність спектаклю певному віку школярів.

Наприклад, сатира – складний жанр, який при відтворенні засобами театрального мистецтва потребує попередньої підготовки, багатогранного асоціативного сприйняття. Особливо складний цей жанр для молодших школярів, навіть молодших підлітків, асоціативний фон сприйняття яких ще не зовсім сформований. Тому нерозуміння сатиричних театральних вистав призводить до виникнення поверхових зв'язків із глядачами. Наочний елемент у такому разі мовби витискує, придушє смислову основу, а це, так само, перешкоджає творчому сприйняттю спектаклю загалом.

Пропонуючи свій план виховання дітей засобами театрального мистецтва, А. Луначарський мріяв про створення театру для дітей – дитячого театру, «де неперевершеними художниками-артистами давалися б у прекрасній формі дитячі п'єси, розраховані в основному на найбільш ніжні вікові групи, для яких малодоступна навіть найбільш пристосована частина репертуару нормальних театрів» [1, с. 4].

Головний принцип залучення дітей до театру базується на загальнопедагогічному принципі – шлях від простого до більш складного. Театр диференційовано спрямовує свої спектаклі різним віковим групам школярів, беручи до уваги досвід їх життєвих уявлень, інтереси, естетичні можливості. Саме тому набуває великого значення спосіб спілкування акторів і глядачів на самому початку залучення дітей до театру. Артисти розкривають найпростіші театральні таємниці.

Ознайомлюючи молодших школярів з інсценізацією тієї чи іншої казки, враховуючи її вплив, можна спрямувати розмову на серйозні моральні проблеми, водночас сприяючи розвитку образного мислення дітей, їх творчої фантазії. «Якщо на першому етапі виховання засобами театру, – пише І. Любинський, – головним є

досягнення правильного ставлення дітей до образів спектаклю, то наступним етапом є виділення естетичного моменту. Педагог уже звертає увагу дітей не тільки на те, що відбувається на сцені, а й на те, якими засобами досягається в театрі емоційний ефект» [1, с. 144].

Висновки. Отже, можемо стверджувати, що введення театрального мистецтва в духовний світ школярів є надзвичайно важливим у формуванні їхнього художньо-естетичного смаку. Наголосимо, що жодне мистецтво не входить у життя дитини так радісно, так хвилююче і святково. Не всі види мистецтва

здатні справляти з самого початку таке сильне враження, як театральне мистецтво. Воно дає відчуття радості співучасті та співтворчості, радості безпосереднього залучення до прекрасного та пізнання нового. Саме з театральним мистецтвом часто пов'язані найбільш яскраві і світлі враження дитинства.

Зазначимо, що наша стаття не вичерпує всіх можливих аспектів вивчення теми. Тому наступним напрямом дослідження може стати використання засобів театрального мистецтва в сучасній початковій школі на уроках образотворчого та музичного мистецтв.

Список використаних джерел

1. Любинский И.Л. Театр и дети / Илья Леонидович Любинский. – М.: АПН РСФСР, 1962. – 168 с.
2. Станиславский К.С. Статьи. Речи. Беседы. Письма. / Константин Сергеевич Станиславский. – М.: Искусство, 1953. – 780 с.
3. Товстоногов Г.А. Зеркало сцены / Георгий Александрович Товстоногов. – Л.: Искусство, 1984. – 304 с.
4. Толстой А.Н. Школа и театр / Алексей Николаевич Толстой. – М.: Детская литература, 1937. – 312 с.
5. Український драматичний театр / за ред. М. Т. Рильського. – К.: Наукова думка, 1967. – 517 с.
6. Франко І.Я. До історії українського вертепу XVIII віку. – К.: Наукова думка, 1976. – 516 с.

Рецензент: Максимов О.С. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:

Наливайко Іван Павлович

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Леніна, 20, м. Мелітополь
Запорізька обл., Україна, 72312

doi:10.7905/нвмдпу.v1i12.906

Надійшла до редакції: 18.03.2014 р.

Прийнята до друку: 02.12.2014 р.

References

1. Lubinskii, I. L. (1962). *The theatre and children*. Moscow: APN RSFSR. [in Russian].
2. Stanislavskii, K. S. (1953). *Articles. Speeches. Letters*. Moscow: Iskusstvo. [in Russian].
3. Tovstonogov, G. A. (1984). *The mirror of the stage*. Lviv: Iskusstvo. [in Russian].
4. Tolstov, A. N. (1937). *The school and the theatre*. Moscow: Detskaia literatura. [in Russian].
5. *The Ukrainian drama theatre*. (1967). Ed. M. T. Rul'skyi. Kyiv: Naukova dumka. [in Russian].
6. Franko, I. Ya. (1976). *To the history of Ukrainian vertep of XVIII century*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].